

TÜRK İŞLEMELERİ (1)

Yazan:

Ismail UNAL

Topkapı Sarayı Müzesi Asistanı

İnsanın gıydiği ve kullandığı eşya- yı tezyin etmek ve süslemek arzusundan doğan işlemecilik, süsleyici san'atların en eskilerinden birisidir. Türk işlemecilik tarihi çok eski devirlere çıkmaktadır. Uygur Hanlarının yabarcı sefirleri altın ve gümüş tel ile işlenmiş çok zengin tezyinatı taşıyan örtülerle kaplı altın taha üzerinde kabul ettiği son tetkiklerden anlıyoruz (2). Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırma ve kazılar da bunu teyid etmektedir. Fakat, bugün müzelerde ve hususi koleksiyonlarda bulunan en eski Türk işlemleri ancak XVI. yüzyıla tarihlenebilmektedirler. Eski devirlere ait bir işleme mevcut olmadığı gibi, Selçukiler ve hattâ ilk Osmanlı devirlerine ait bir malzeme mevcut değildir. Bu da işlemenin ince kumaş veya deri üzerine yapılmış olması bu maddelerin rutubete ve haricî tesirata karşı fazla mukavim olması ve zamanla da bu malzemenin çürümüş ve harap olmasından mütevellittir.

İşlemecilik, Osmanlı Türklerinin

(1) İşleme, bez, keten, ipek, atlas, çuha, deri vesaire üzerine iğne, beyaz ve renkli ipekli iplik, altın, gümüş tel ve kılaptanla yapılan kabartma tezyinata denir. Deri üzerindeki aplikedir. İşlemler iğne ve işleniş tarzlarına göre; suzeni, müşebbek, hesap, gözeme, sarma, balıksırtı, hasırığnesi, civan-kaşı, Kıbrıs, antika, sıçandışi diye gruplara ayrılır. Bak: Melek Celâl. Türk İşlemleri. İstanbul, 1939.

(2) Celâl Esat Arseven. L'Art Turc. İstanbul, 1939.

(3) Dışarıda çalışmayan şehirli ve köylü kadını ev işinin haricinde vaktini halı ve kumaş dokumakla ve kullandıkları lüzumlu eşyayı işlemekle geçirirler. Bilhassa genç kızlar kendi cihazlarını teşkil eden işlenmiş çamşır, elbise, yatak ve oda takımlarının biz-

de (3) her milletten fazla ileri gitmiş, bilhassa XVI. ncı asırda çok incelmış ve en mütakâmil şeklini almıştır. Bu tezyini san'at Türk hudutları içerisinde kalmamış, sınırları aşarak Balkanları ve işlemlerile pek meşhur olan Macaristanda (4) ve hattâ Avrupa'da tesirini göstermiştir. Garpta eski Türk işlemlerinin kıymeti çok eskiden takdir edildiğinden bunlar her tarafta aranmaya başlanmış, toplanan ve satın alınan parçalarla koleksiyonlar teşkil edilmiş ve Türk İşlemeciliği Hakkında ciltlerle eserler yazılmıştır (5). Türk İşlemlerini tetkik etmek ve toplamak için de bir Alman heyeti 1907 yılında Anadolu'ya gönderilmiştir (6).

Yirmi yirmi beş senedenberi memleketimizde bu konu ele alınmış ve memleket dahilinde kalmış bulunan işlemlerin memleket dışına çıkmaması için vilâyet müzelerince toplanmaya başlanmıştır. Ankara Etnoğrafya Müzesinde büyük bir koleksiyon teşkil edilmiştir

zat kendileri hazırlarlar. Esasen her genz kız, küçük yaştan itibaren işlemeciliği öğrenir. Evlenecek olan bir genç kızın zevki, âdetleri, sabrı ve tahammülü ve sebatı işlemlerinin güzelliği ile ölçülür. İşte bu yüzden ki, en fakir ve mütevazı evlerde bile günlük işlere tahsis edilmiş bu çeşit işlemlerden pek çok bulunur ki, bunlar arasında elbise, mendil, örtü, yorgan yüzü, havlu v. s. işaretle olunabilir.

(4) Gertru Polotay . (Les Influences Turques dans la broderie Hongroise) La Nouvelle revue Hongroise. 1937.

(5) A. J. B. Wace, Mediterranean and Near Easterin embroidery, London, 1935.

M. Berry. The Art Bulletin the university of Chikago.

(6) Dr. Bernhard Dietrich. Kleinasiasche sticherein, 1911.

ki, bu koleksiyon Türk İşleme tarihinin aydınlanmasında mühim rol oynayacaktır. Topkapı Sarayı Müzesinde de çok zengin bir işleme koleksiyonu bulunmaktadır. Saray, müze haline ifrag edildikten sonra Sarayın köşe bucağında bulunan muhtelif eşya arasından seçilen bu nadide eserler bugün Müzenin İşleme Dairesinde teşhir olunmaktadır. Saray koleksiyonunun bir hususiyeti de eşyaların üzerinde bulunan etiketlerden sahipleri ve devirleri kolaylıkla anlaşmakta ve bunlarla mukayese ederek diğer parçaların tasniflerinde ve devirlerinin tâyinlerinde bir kolaylık olmaktadır. XVI ncı yüzyıldan XIX uncu yüzyıla kadar işlemenin her çeşidini bu koleksiyonda görmek mümkündür. Saray için sureti mahsusada yaptırılmış ve bir kısmı kıymetli taşlarla tezyin edilmiş parçaların başka koleksiyonlarda eşlerinin bulunmayacağı aşîkârdır.

Bu işlemler hakkında birkaç senedenberi bazı neşriyat da yapılmıştır. Melek Celâl Hanım, keten üzerine yapılmış dört köşe ve mustatil şekilde olan işlerden, işleme tekniğinden, motiflerden ve renklerden bahsetmektedir (7). Prof. E. C. Arseven, Fransızca yazdığı Türk San'atı ve Türk Tezyinatı (8) eserinde ve Topkapı Sarayı Müzesindeki Vd. Tahsin Öz de Güzel San'atlar ve La Turquie Kamaliste mecmualarında Saray koleksiyonundaki Türk işlemlerinden bahsederler (9). Yine bu koleksiyona ait birkaç renkli resim muhtelif dergi ve mecmualarda neşredilmiştir (10).

(7) Melek Celâl. Türk İşlemleri. İstanbul, 1939.

(8) Prof. Celâl Esat Arseven. L'Art Turc. İstanbul 1939, page 270.

Prof. Celâl Esat Arseven. Les Arts decoratifs Turcs İstanbul, page 138.

(9) Tahsin Öz. (Türk El İşlemleri ve Resim Dairesi) Güzel San'atlar mec. İst. 1942, sayı: 4, s: 29.

Tahsin Öz. (La Broderie Turque) La Turquie Kemaliste, 1941 no. 44. page: 9.

(10) La Turquie Kemaliste. No. 7, 9, 10, 13.

MOTİFLER:

Türk işlemlerinde kullanılan motifler diğer san'at bölümlerinde kullanılanlardan daha fazladır. İşlemlerde san'atkâr hiçbir kayda tâbi olmadığından muhitinden aldığı ilhamla hadsiz hesapsız motif yaratmış ve gördüğü duyduğu ve hissettiği gergefi başında kumaş üzerine çizmiş ve işlemiştir. Tezyîni şubeleri yekdiğerinden ayıran esası süslenen maddenin nev'idir. Taşta, tahtada, kumaşta, halıda işlemede görülen lâle aynı lâledir. Fakat san'atkâr işlemede bulduğu serbestiyi diğerlerinde bulamamış, tezgâh, atölye gibi bazı şeylere bağlı kalmak zorunda kalmamıştır. İşlemlerde kullanılan aynı motifler muhtelif muhitlerde bazı değişiklik arzeder. Bu değişiklik halı, kumaş ve sairede olduğu gibi, her memlekette ananevî bir şekilde muhafaza olunmuştur. İşte bu sebeptendir ki, mahallî karakterize eden motifler, renk, iplikler ve işleme tarzı, parçanın devrini ve nerede yapıldığını kolayca tesbite yarar. Türk işlemlerinde ilk motifleri geometrik ve hayvanî şekiller teşkil ederler. Bunlar, devirler boyunca tekâmül göstermiş, stilize olmuş ve muhtelif şekillere girmiştir. İşlemeciliğin en yüksek devri olan XVI. asırdan itibaren geometrik ve hayvan şekilleri yerlerini daha mütenevvi olan çiçek ve nebatî motiflere bırakmıştır. İşlemler üzerinde tesbit edilen bellibaşlı motifler şunlardır:

Hendesî şekiller, insan ve hayvan figürleri, çiçekler (lâle, karanfil, sümbül, gül, menekşe), Meyveler (üzüm, nar, armut, kayısı, şeftali) Köşk, saray, çadır, gemi, kayak ve tabiat manzaraları; son devir işlemlerinde ise birçok Avrupaî motifler.

RENKLER:

Türk işçisinin renk intihabında ince zevki, parlak ve acı renklere kıymet vermediği ve daima tatlı ve solgun renkleri seçtiği görülür. Son devir işle-

meleri istisna edilirse, hiçbir zaman işlemlerde acı ve çiğ renklere tesadüf edilmediği gibi, bunlardaki renk ahengi çok mükemmeldir. Siyah müstesna, hemen hemen her renk kullanılmıştır. Fakat, sonradan muhtelif tesirlerle memleketimize gelen kıyevî boyalar eski tatlı renklerin kaybolmasında başlıca âmil olmuştur. XVI. asırdan XIX. asıra kadar olan Türk işlemlerinde bu ince zevkin örneklerini görmek mümkündür. Bu işlemlerde kullanılan altın ve gümüş teller bu renklerin kibarlıklarına bir zarar vermemiş, bilâkîs ayrı bir hususiyet vermiş ve bunlara ilâve edilen kıymetli taşlar da işlemenin haşmetini artırmıştır. Kök boylarile boyananlar bugüne kadar aslı renklerinin tazeliklerini muhafaza etmişler ve asıllarından bir şey kaybetmemişlerdir. Ağızdan ağza terkipleri devredilen bu boyların asılları bugün tamamiyle kaybolmuştur.

XVI ncı yüzyıl işlemlerinin renkleri sonrakilerden daha sadedir. Bir iki renk ile işlenmiş parçalar da mevcuttur. Yalnız san'atkâr, renkleri pek mahirane ve cesaretle işlemiş ve sanki tabiatın renkleri budur diye, yaprağı mor, bulutu sırma ve toprağı mavi ile yapıvermiştir. Fakat onların dizilişlerinde göze yabancı ve aykırı gelen bir şey görmek mümkün değildir (11). Maale-

(11) Melek Celâl. Türk İşlemleri. İstanbul 1939, s. 19.

sef son devirlerde yapılan işlemlerde bu sadelik görülmediği gibi, renkler zevksiz ve acı olmuşa başlamıştır.

TÜRK İŞLEME ÇEŞİTLERİ:

İşleme çeşitleri pek mütenevvi olup çadırdan mendile ve kaftandan pabuça kadar her türlü giyim eşyaları, örtüler, vesaire işlenmiştir. Bazı parçalar da kıymetli taşlarla tezyin edilmişlerdir. Saray koleksiyonunda bu çeşit parçalar pek çoktur. Burada Arz Odasının örtülerile, bazı taht minderleri ve İşlemler Dairesinde teşhir olunan incili çepkenler ve kemerler zikredilebilir. İşlemler umumiyetle kumaş veya deri üzerine yapılmışlardır.

Kumaş üzerine yapılanlar: Hil'at, kavuk örtüsü, yorgan yüzü, mendil, kuşak, nihali, bohça, torba, ok muhafazaları, cüz keseleri, yastık, kuşak, kâbe perdeleri, saf seccedeleri, uçkur, paçalık, traş önlükleri, mahmil parçaları, çadır ve çadır etekleri ve parçalı bohçalardan ibarettir.

Deri üzerine yapılanlar: apliğe suretile yapılmışlardır. Sofra altları, seccade, çekmece, gırba, ferman çantaları, muhafazalar, nihaliler, cilbent, pabuç, çizme ve eldiven v. s. den ibarettir (12).

(12) Avrupa XVIII nci asırda güderi yaptığı halde İstanbul'da XVI ncı yüzyılda güderi yapılmıştır. Ayrıca bu güderiden yapılan pabuç, eldiven v.s. de renkli ipekle işlenmiştir.